

تربیت اجتماعی کودکان و نوجوانان

نام و نام خانوادگی نویسنده اول: امیر حسین مرادی

دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید بهشتی زنجان

www.amir2050hosein@gmail.com

نام و نام خانوادگی نویسنده دوم: زاهد مفاخری

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی دانشگاه آزاد اسلامی سنندج

www.zahedmofakhery@gmail.com

چکیده

مقاله حاضر به روش مروری - کتابخانه ای است، که با توجه به نظرات اندیشمندان این عرصه به رشته تحریر در آمده است. هدف این مطالعه بررسی تربیت اجتماعی کودکان و نوجوانان انجام گرفته است. محتوای لازم برای نگارش این مطالعه از طریق جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی SID، scholar G و موتور جستجوی گوگل بدست آمده است. نتایج بدست آمده نشان می دهد، مقوله‌ی تربیت از ابتدایی ترین و اساسی ترین و مهم ترین نیازهای زندگی بشری است. از این رهگذر برای انسان مسلمان تربیت اسلامی ضرورتی مضاعف دارد. تعلیم و تربیت دینی محصول کارکرد تمام دستگاه‌های فرهنگی - تربیتی مانند مدرسه ، خانواده ، رسانه های جمعی ، نهادهای سیاسی ، اقتصادی و... درکنار محیط اجتماعی است.

واژگان کلیدی: تربیت اجتماعی، کودکان، نوجوانان

1- مقدمه

حضرت علی علیه السلام در باب اهمیت تربیت می فرماید: «میراثی به مانند ادب و تربیت وجود ندارد و به عبارتی گران بهاترین چیزی که پدران برای فرزندانشان به ارث می گذارند ادب است».

مقصود از تربیت اجتماعی، پرورش دادن فرزندان بر اساس التزام به آداب اجتماع و اصول ارزشمند اخلاقی است، به طوری که از همان دوران کودکی بتوانند در جامعه حضور یابند و از حسن رفتار و ادب و تعادل روحی و روانی، و خردورزی در برخورد با دیگران، برخوردار باشند.

البته تربیت اجتماعی با دیگر مراحل تربیتی نیز مرتبط بوده و جدای از سایر مراحل، قابل تحقق نخواهد بود. اسلام به عنوان دینی جامع نگر، به آداب و اخلاق اجتماعی، عنایت خاصی دارد و دستورهای ارزنده در این باره صادر نموده است. عفو و بخشش، احترام به شخصیت دیگران، تواضع، نظم و انضباط، محبت متقابل، رعایت حقوق دیگران، جرأت و شهامت داشتن، ایثار و فداکاری و گذشت، نظارت و مراقبت اجتماعی، مشورت کردن، تعاون و همکاری و مسئولیت پذیری و ... جزو اصول تربیتی، اجتماعی است که مورد سفارش اسلام قرار گرفته اند، و بی تردید خانواده، اولین نهادی است که این اصول در آن تجربه می شود و پدران و مادران می توانند الگوی عملی و نمونه عینی این صفات برای کودکان و نوجوانان باشند تا در عرصه زندگی اجتماعی خویش، آن ها را به کار بندند (موسوی و صبحی، 1395).

2- روش شناسی

مقصود از تربیت اجتماعی، پرورش دادن فرزندان بر اساس التزام به آداب اجتماع و اصول ارزشمند اخلاقی است، به طوری که از همان دوران کودکی بتوانند در جامعه حضور یابند و از حسن رفتار و ادب و تعادل روحی و روانی، و خردورزی در برخورد با دیگران، برخوردار باشند.

البته تربیت اجتماعی با دیگر مراحل تربیتی نیز مرتبط بوده و جدای از سایر مراحل، قابل تحقق نخواهد بود. اسلام به عنوان دینی جامع نگر، به آداب و اخلاق اجتماعی، عنایت خاصی دارد و دستورهای ارزنده در این باره صادر نموده است. عفو و بخشش، احترام به شخصیت دیگران، تواضع، نظم و انضباط، محبت متقابل، رعایت حقوق دیگران، جرأت و شهامت داشتن، ایثار و فداکاری و گذشت، نظارت و مراقبت اجتماعی، مشورت کردن، تعاون و همکاری و مسئولیت پذیری و ... جزو اصول تربیتی، اجتماعی است که مورد سفارش اسلام قرار گرفته اند، و بی تردید خانواده، اولین نهادی است که این اصول در آن تجربه می شود و پدران و مادران می توانند الگوی عملی و نمونه عینی این صفات برای کودکان و نوجوانان باشند تا در عرصه زندگی اجتماعی خویش، آن ها را به کار بندند (موسوی و صبحی، 1395).

3- نمونه هایی از تعالیم و آداب اسلامی

1-3 ادب معاشرت با مردم

یکی از مهم ترین آداب اجتماعی که در زمره حقوق مسلمانان نسبت به یکدیگر محسوب می گردد، حسن معاشرت با مردم و احترام به آن هاست. خداوند متعال خطاب به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرماید: به بندگانم بگو به بهترین وجه سخن بگویند. «وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» کلمه «عِبَادِي» اشاره به مؤمنین است و «أَحْسَنُ» بهترین از نظر طرز بیان و بهترین از جهت توأم بودن با فضائل اخلاقی و روش های انسانی است. بسیاری از مظاهر احترام به دیگران و برخورد سالم با آن ها در روایت معصومین (علیهم السلام)، خطاب به فرزندانشان مورد تاکید قرار گرفته است.

امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ضمن وصیت خود به امام حسن (علیه السلام) می فرماید: با مردم به نیکویی سخن بگویند، همان گونه که خداوند شما را بدان امر کرده است. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ» (موسوی و صبحی، 1395).

همچنین در پرهیز از استهزاء و تحقیر دیگران به آن حضرت فرموده است: فرزندم، هیچ گاه در برخورد هایت کسی را تحقیر مکن، زیرا یا بزرگتر از توست که باید به جای پدر خود او را به حساب آوری، یا همانند (همسال) توست که برادرت می باشد، و یا کوچکتر از توست که باید او را فرزند خود بدانی.

و نیز به ایشان فرموده است: عذر کسی که از تو پوزش بخواهد، بپذیر و پذیرای عفو و گذشت از مردم باش. «... وَأَقْبِلْ عُذْرَ مَنْ اعْتَذَرَ إِلَيْكَ وَأَقْبِلْ الْعَفْوَ مِنَ النَّاسِ».

علی بن جعفر از برادرش امام موسی کاظم (علیه السلام) نقل می کند که روزی پدرم دست مرا گرفت و فرمود: فرزندم، پدرم محمد بن علی (علیه السلام) هم چنان که دست تو را گرفته ام، دست مرا گرفت و فرمود: پدرم علی بن حسین (علیه السلام) دست مرا گرفت و فرمود: فرزندم، هر کس از تو کار خیری خواست، برایش انجام بده، اگر او اهل خیر باشد، تو به مقصود خود رسیده ای و اگر اهلش نباشد، تو خود شایسته و اهل آن خواهی بود. «يَا بَنِي إِفْعَلِ الْخَيْرَ إِلَى كُلِّ مَنْ طَلَبَهُ مِنْكَ فَإِنَّ كَانَ مِنْ أَهْلِهِ فَقَدْ أَصَبْتَ مَوْضِعَهُ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَهْلِهِ كُنْتَ أَنْتَ مِنْ أَهْلِهِ».

کوتاه سخن این که معاشرت، رفت و آمد، نشست و برخاست، داد و ستد و برخورد با دیگران، از لوازم حتمی و اجتناب ناپذیر زندگی اجتماعی است؛ انسان در مسیر زندگی با افراد مختلف، با سلیقه های گوناگون و گرایش ها و فرهنگ های متفاوت مواجه می گردد. و حتی گاه با کسانی برخورد می کند که از نظر فرهنگ، اخلاق، و سطح فکر پایین تر از وی هستند، بلکه چه بسا از اعتدال روانی برخوردار نبوده و پیوسته در صدد بهانه گیری، اشکال تراشی و درگیری با اطرافیان خود هستند. در این میان، کسانی که از سلامت روحی کافی برخوردارند، به حرمت انسانی خود ارج نهاده، از هر وسیله ای برای پاسداری و حراست از آن استفاده می کنند و از اطرافیان خود نیز انتظار دارند این خواسته طبیعی را پاس بدارند. لیکن هرگز نباید انتظار داشت که اطرافیان و معاشران ما در همه امور زندگی با ما هم فکر، و هم سلیقه بوده و هیچ گونه اختلافی نداشته باشند.

روح سازگاری و احترام متقابل ضمن این که از برترین صفات انسانی و عالی ترین خصلت های مسالمت آمیز به حساب می آید، می تواند مشکلات اجتماعی، و معاشرتی را در حد بالایی کاهش دهد. بدان جهت سزاوار است والدین، در برخوردها، معاشرت ها، شرکت در مجالس و میهمانی ها، و به طور کلی با پیگیری و جدیت تمام، کودکان را به رعایت این خوی پسندیده تشویق و عادت دهند (الهندی، 1413 ق).

2-3 ادب سلام

سلام دادن به دیگران، از آداب شیرین معاشرت و مکمل آنست. قرآن کریم می فرماید: ای کسانی که ایمان آورده اید، در خانه دیگران وارد نشوید تا این که اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید، [و به این ترتیب ورود خود را پیش تر به اطلاع آن ها برسانید و موافقت آن ها را جلب نمایید] این برای شما بهتر است.

در این میان، سلام دادن به کودکان، نشانه تواضع و بزرگی و نرم خوئی و سبب ارج نهادن به شخصیت آن ها و خُلق و خوی پیامبرانه و سنت خوب محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم) است، تا به آن عادت کنند و با سلام به دیگران، احترام گذارند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) تا زنده بود این سنت نیکو را رها نکرد و پیوسته به بزرگ و کوچک سلام می کرد و رعایت آن را می طلبید و می فرمود، من به کودکان سلام می کنم تا بعد از من در بین مسلمانان سنت شود، «خَمْسٌ لَا أَدْعُهُنَّ حَتَّى الْمَمَاتِ... وَ التَّسْلِيمُ عَلَى الصَّبِيَّانِ لِيَكُونَ ذَلِكَ سُنَّةً مِنِّي بَعْدِي».

همچنین فرموده است: در بهشت خانه هایی است که ظاهر آن از درون پیداست، اجازه ورود در آن را به کسانی می دهند که نیکو سخن بگویند و نیکو غذا بخورند، و به هر کس که می رسند، بلند سلام بدهند و در وقتی که چشم مردم را خواب برده است، نماز بخوانند. (مقصود نماز شب است).

همچنین جناب لقمان (علیه السلام) نیز به فرزندش فرموده است: قبل از آن که با مردم سخن آغاز کنی، در سلام کردن و مصافحه نمودن پیش قدم شو. «يَا بَنِي أَبَدِئِ النَّاسَ بِالسَّلَامِ وَ الْمُصَافِحَةِ قَبْلَ الْكَلَامِ».

3-3 تربیت اجتماعی نوجوانان

از سیره و گفتار امیرمؤمنان علی علیه السلام به خوبی استنباط می گردد که حضرت به معاشرت با جمع و جماعت معتقد بوده و گوشه گیری و عزلت کلی از مردم را روانمی دانستند؛ ولی برای معاشرت و برخورد با مردم، توصیه ها و اصولی را گوشزد می نمودند. از مجموع سفارشات که آن حضرت به فرزندان شان داشته اند، سه محور کلی به دست می آید؛ کیفیت معاشرت شایسته با مردم، ارتباطات سازنده با برخی اقشار و بالاخره راه های کسب محبوبیت اجتماعی. (کلیشمی، 1392)

الف) کیفیت معاشرت شایسته با مردم

امیرمؤمنان علیه السلام به پیروی از دستور جامع قرآنی و بنا به آیه «محمد رسول الله والذین معه اشداء علی الکفار رحماء بینهم» اصولی را بر معاشرت و برخورد مناسب با مردم بیان نموده؛ از جمله:

1. خوش اخلاقی با مردم

امام علی علیه السلام می فرماید:

و حسن الخلق خیر قرین، خوش خلقی بهترین همدم (برای انسان) است.

حضرت راه سلامت ماندن در میان مردم را، اخلاق نیکو برشمرده و می فرماید:

تسلم من الناس بحسن الخلق، با خوش اخلاقی، خود را از شر مردم ننگه دار! (مقدم، 1395)

2. نیکو سخن گفتن با دیگران

حضرت به امام حسین علیه السلام می فرماید:

اعلم ای بنی آنه من لانت کلمته و وجبت محبته ای فرزندم! بدان هر کس که سخنش نرم باشد، مهر و محبتش به دیگران ضرورت یابد.

حضرت در فراز دیگری در کیفیت سخن گفتن با مردم چنین آورده است:

و لا تقل ما لا تعلم بل لا تقل کلما تعلم و لا تقل ما لا تحب ان یقال لک؛ آنچه نمی دانی نگو! بلکه هر آنچه می دانی، اظهار مکن! نیز حرفی را که نمی خواهی به تو بگویند، مگو! (کاردان، 1396)

3. خیرخواهی برای دیگران

حضرت علی علیه السلام به امام حسن علیه السلام می فرماید:

وامحض اخاک النصیحة حسنة کانت او قبیحة و ساعده علی کل حال (6)؛ خالصانه برای برادرت خیرخواهی کن، بیسند یا نپسند، و در هر حال با او مساعدت کن!

4. رعایت ادب

امام علی علیه السلام به امام حسین علیه السلام می فرماید:

الأدب خیر میراث ادب، بهترین ارث از گذشتگان است.

در جای دیگر می فرماید:

دل و جان خود را با ادب روشن و فروزان کن!

از اینجا معلوم می شود که رعایت «آداب اجتماعی» اثر زیادی بر روح و روان آدمی دارد.

5. عزت نفس

خداوند، عزت را مخصوص خود، پیامبر و مؤمنان قرار داده است: «ولله العزة و لرسوله و للمؤمنين»

امیرمؤمنان علیه السلام راه رسیدن به عزت را، بی نیازی از مردم بیان کرده و به امام حسین علیه السلام می فرماید:

أَيُّ بُنَى! عَزَّ الْمُؤْمِنُ غَنَاهُ عَنِ النَّاسِ؛ (فرزندم! عزت مؤمن به بی نیازی از مردم است.

6. عفو و گذشت

یکی از اصول «تربیت اجتماعی» گذشت از خطاهای دیگران است؛ زیرا هر انسانی (غیر از معصومان علیهم السلام) در زندگی مرتکب خطاهایی می شود و چه بسا پس از فهمیدن خطای خود، از آن پشیمان شده و قصد تکرار آن را نداشته باشد.

حضرت به امام حسن علیه السلام می فرماید (احمدی، 1398):

و اقبل عذر من اعتذر اليك و خذ العفو من الناس؛ هرکس پوزش طلبد، عذرش را بپذیر و گذشت از مردم را، پیشه خود ساز.

در جای دیگر می فرماید:

فإن العدل مع العفو أشد من الضرب لمن كان له عقل؛ همانا عدالت همراه با عفو برای خردمند، از کتک زدن سخت تر است.

7. حفظ اسرار

در معاشرت با دیگران، گاهی متوجه برخی نکات می شویم که آنان دوست ندارند برای عموم افشا شود؛ اینجاست که «حفظ اسرار دیگران»، یک وظیفه اجتماعی خواهد شد.

امیرمؤمنان علیه السلام به امام حسین علیه السلام می فرماید:

و من هتك حجاب غيره انكشف عورات بيته، هرکس پرده آبروی دیگران را پاره کند، عیب های خانواده اش (نیز) بر ملا و آشکار می گردد.

از این کلام استفاده می شود که افشای عیب های پنهانی دیگران، موجب آشکار شدن عیوب خانوادگی انسان نیز می گردد و بین این دو، نوعی رابطه علت و معلول برقرار است.

8. امر به معروف و نهی از منکر

انسان مؤمن نباید تنها به سلامت خویش خرسند باشد؛ بلکه می بایست نسبت به محیط زندگی و جامعه خود احساس مسؤلیت کند و با زشتی های آن مبارزه نماید و برای زندگی معنوی و اخلاقی جامعه در تلاش باشد.

حضرت به فرزندش امام حسن علیه السلام می فرماید:

وأمر بالمعروف تكن من اهله و انكر المنكر بلسانك و يدك، به نیکی امر کن تا از اهل آن باشی و ناپسند را با دست و زبان انکار (و جلوگیری) کن (احمدی، 1398).

4- بحث و نتیجه گیری

یکی از ابعاد وجودی انسان، اجتماعی بودن اوست که شایسته است در تربیت مورد توجه قرار گیرد. کودکان همانند نهرهای باریک، همیشه نمی توانند مستقل و جدا باقی بمانند و به ناچار، روزی به دریای اجتماع وارد می شوند؛ چراکه استعدادها و توانایی های آنان در عرصه ی حیات اجتماعی شکوفا می شود. از این رو، تربیت اجتماعی فرزندان در خانواده، آنان را برای حضوری موفق در جامعه تربیت می کند. مقوله ی تربیت از ابتدایی ترین و اساسی ترین و مهم ترین نیازهای زندگی بشری است. از این رهگذر برای انسان مسلمان تربیت اسلامی ضرورتی مضاعف دارد. تعلیم و تربیت دینی محصول کارکرد تمام دستگاه های فرهنگی – تربیتی مانند مدرسه ، خانواده ، رسانه های جمعی ، نهادهای سیاسی ، اقتصادی و... در کنار محیط اجتماعی است.

منابع

- قرآن کریم.
- تحف العقول، ابومحمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه الحرّانی، علمیه اسلامیة، تهران، 1394 ش.
- نهج البلاغه، سید رضی موسوی، صبحی صالح، هجرت، قم، 1395 ق.
- کنز العمال، علاءالدین علی المتقی بن حسام الدین الهمندی، مؤسسه الرساله، بیروت، 1413 ق.
- جامعه از دیدگاه نهج البلاغه، ولی الله برزگر کلیشمی، سازمان تبلیغات اسلامی، اول، 1392 ش.
- جامعه شناسی آموزش و پرورش، امان الله قرائی مقدم، انتشارات کتابخانه فروردین، دوم، 1395 ش.
- تربیت و جامعه شناسی، امیل دورکیم، ترجمه علی محمد کاردان، انتشارات دانشگاه تهران، 1396 ش.
- اصول تربیت، علی اصغر احمدی، انتشارات سازمان انجمن و اولیاء، اول، 1398 ش.